

100 РОКІВ НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

Сьогодні гість нашого журналу – академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, директор Інституту історії України НАН України, академік НАН України Валерій Смолій.

? **ВАЛЕРІЮ АНДРІЙОВИЧУ,
ЯКОЮ БАЧИЛАСЯ
В ДИТЯЧІЙ УЯВІ
ВАША МАЙБУТНЯ ПРОФЕСІЯ?
ЯК ПОВ'ЯЗАЛИ СВОЄ
ЖИТТЯ З ГУМАНІТАРНОЮ
СФЕРОЮ? ЧИ ВВАЖАЄТЕ
СЕБЕ УСПІШНОЮ ЛЮДИНОЮ?**

Дитячі роки відкривають перед кожною людиною заманливі перспективи. Адже відбувається грандіозне відкриття оточуючого світу, усвідомлення себе у цьому просторі безмежності. Ким тільки не уявляє себе дитина у майбутньому, які фантастичні сфери не мріє опанувати. Моєю дитячою мрією було стати лісничим. Адже в місцевості, де я народився, лісу не було. Тому останній був для мене загадковим простором з власними законами, формами життя, населений дивовижними створіннями. Він приховував якусь таємницю, яку неодмінно хотілося розгадати.

З ранніх років мене приваблювало пізнання невідомого, прагнення докопатися до суті, внутрішнього змісту явищ – будьто в середовищі природи або суспільних процесів. Вдячний батькам, що вони всіляко заохочували ці прагнення, сприяли розширенню світоглядних горизонтів, культивували любов до рідного краю, його минулого, повагу до людей праці.

Навчання у школі давалося легко. Саме школа заклала міцний фундамент знань, а тому з нею пов'язані мої найтепліші спогади. Однак самих підручників для пізнання нового завжди видавалося замало. Дуже любив ходити до бібліотеки, бо читання було моїм улюбленим заняттям. Власне, ця любов до книги і визначила майбутнє.

Щодо критеріїв успішності, то, вочевидь, такими можна вважати і закінчення спочатку із золотою медаллю середнього навчального закладу, а пізніше з червоним дипломом студентської альма-

матері – історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, і, безперечно, вимріяний вступ до аспірантури академічного Інституту історії, і успішні захисти кандидатської, а дещо згодом докторської дисертацій, обрання в члени-кореспонденти та дійсні члени Національної академії наук, відповідно почергову зміну посад, академічні й урядові відзнаки тощо. Особисто ж для мене головним показником успішності є реалізація масштабних творчих задумів, як особистих, так і моїх учнів, колег, ввіреної мені інституції, а останнім часом і безпосередня причетність до карколомних зрушень всієї української соціогуманітаристики, попри матеріальні та фінансові негаразди, які вчергове доводиться переживати академічній спільноті.

? **СЕРЕД ЗНАКОВИХ ПОДІЙ
2018 РОКУ ЧІЛЬНЕ МІСЦЕ
ПОСІДАЄ 100-РІЧЧЯ
ЗАСНУВАННЯ НАН УКРАЇНИ.
ХОТІЛОСЯ Б ПОЧУТИ ВІД ВАС,
ІСТОРИКА З ВЕЛИЧЕЗНИМ
І РІЗНОПЛАНОВИМ ФАХОВИМ
ДОСВІДОМ, ПРО ТУ РОЛЬ,
ЯКУ ВІДІГРАЛА АКАДЕМІЯ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІСТОРІЇ.**

Передусім створення Української академії наук, при всій повазі до когорти її безпосередніх засновників, не слід сприймати як миттєвий експромт, втілений у практичну площину революційними реаліями 1918 року. Цьому передували десятиліття напруженої подвижницької праці українських інтелектуалів в імперіях Габсбургів і Романових. По суті, йдеться про те, що плани утворення Академії становили органічний сегмент глобального національного проекту, покликаного сприяти утвердженню національної держави в культурному і політичному просторі ХХ ст.

Широким контекстом зародження на українських теренах ідеї

академізму стали процеси культурно-національного відродження ХІХ ст., конструювання української модерної нації, могутній український рух зламу ХІХ-ХХ ст., активовані хвилею воєнних та революційних катаклізмів змагання за національну самостійність.

Помітним внеском у справу інституціонування академічної сфери стала діяльність редакційної колегії часопису «Киевская старина», спроби заснування академічної друкарні, ініційовані такими творчими особистостями, як історик Володимир Антонович, письменник Олександр Кониський, композитор Микола Лисенко, мовознавець Кость Михальчук, економіст Тадей Рильський, промисловець та інженер Василь Смиренко, лікар і перекладач Василь Вовк-Карачевський, та багатьма іншими репрезентантами інтелектуального життя Наддніпрянщини.

У більш сприятливих умовах Австро-Угорщини проект культурного українства щодо створення Академії виявився тісно пов'язаним з Науковим товариством імені Шевченка у Львові, якому, власне, пощастило стати прообразом майбутньої академічної спільноти. Масштабні томи видань цього товариства заклали фундаментальні засади для багатьох дисциплін і галузей української науки, передусім студіювання в царині історії України. Високі академічні стандарти НТШ успішно використовувалися Михайлом Грушевським в діяльності Українського наукового товариства у Києві.

Концептуалізація цими науковими осередками на попередніх етапах засадничих принципів, на яких мала фундуватися майбутня українська академія, без сумніву, чималою мірою прислужилася тим ученим, урядовцям, громадсько-культурним діячам, яким доля подарувала у 2018 році унікальний шанс реалізувати омріяний ака-

демичний проект, – передовсім її першому президенту Володимирі Вернадському.

1918 рік став тим своєрідним рубіконом, який успішним втіленням у практичну площину задумів кількох генерацій української інтелектуальної еліти відкрив для сотень українських вчених широкі творчі перспективи, що, втім, вже незабаром виявилися щедро перемежованими з тернами академічного буття в часи воєнних лихоліть, тоталітарного терору, різного штибу ідеологічних інвазій.

Академічній спільноті не одноразово доводилося вести справжню боротьбу за виживання, протистояти численним спробам відокремлення історії академічної науки від власне історії України, зведення нанівець її загальнодержавного значення. В таких умовах український науковий загаль незмінно демонстрував стійку відданість академічному ідеалу.

? ЯКІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРИТАМАННІ ФОРМУВАННЮ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ, ВИ ВИДІЛИЛИ Б НАСАМПЕРЕД?

Хотілося б оголосити на тому, що на час фундації Української академії наук світовим науковим загальом був накопичений достатній досвід організації академічної сфери, в кожному конкретному випадку адаптований до потреб, традицій та культурних практик того чи іншого цивілізаційного середовища. На початку ХХ ст. найвищий якісний рівень закріпився за німецькою та французькою моделями, принципово відмінними у своїй організаційній основі. Перша з них репрезентувала централістичну, а почасти аристократичну академічну спільноту, пов'язану з кращими традиціями Берлінської академії наук часів Готфріда Лейбніца. Натомість друга була побудована за принципами національної асо-

ціації науково-культурних інституцій і колегіального управління.

Попри наявність прибічників як однієї, так і другої моделей, зрештою українські вчені надали перевагу французькій організаційній структурі, втім, помітно адаптованій до специфіки вітчизняного інтелектуального простору. Так посталла оригінальна шестиступенева структура ВУАН, що найкраще забезпечувала свободу творчих практик як певних інституцій, так і окремих науковців. Принцип асоціативного взаємодоповнення різнотипових осередків продемонстрував свою ефективність, зокрема, у 1920-х роках, що стали десятиліттям розквіту гуманітарних і суспільних наук, насамперед в аспектах студювання української минувшини. Амбітні, яскраві творчі проекти того часу не можуть не вражати і сьогодні. Представлений в них широкий проблемно-тематичний зріз органічно поєднаний з новизною методологічних підходів, коли добротним історичним фактажем ілюструється глибина авторської теоретизації. Йдеться про неперевершену донині десятитомну серію піонерських студій академіка Михайла Слабченка в царинах економічної та соціальної історії від часів Української національної революції ХVІІ ст. до Першої світової війни, шеститомну серію монографій з історії української фабрики Олександра Оглоблина. Новаторські спроби осмислення історії Української ранньомодерної держави у правничому та соціологічному розрізах демонструють оригінальні праці Льва Окиншевича. В один ряд з ними варто поставити етнологічну творчість Катерини Грушевської, культурологічні замальовки Віктора Петрова, дві книги дев'ятого тому «Історії України-Руси» Михайла Грушевського. На жаль, в силу обставин не всі творчі задуми цих та інших вчених виявилися реалізованими повною мірою.

На злеті були обірвані й поступальні зміни в інституційній складовій академічної соціогуманітаристики, непоправних втрат зазнав її персональний склад. Процес виходу із затьожної кризи в кілька десятків років виявився болісним і тривалим, хоча він і не був позбавлений яскравих виблисків творчих потенцій в усіх соціогуманітарних сферах.

? ВАЛЕРІЮ АНДРІЙОВИЧУ, НАСІЛЬКИ ЗМІНИЛОСЯ СУЧАСНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОРІВНЯНО, НАПРИКЛАД, ЗІ ЗГАДАНИМ «ЗОЛОТИМ ДЕСЯТИЛІТТЯМ», КОЛИ РОЗГОРНУЛОСЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ВУАН?

Якщо порівнювати пізнавальні ситуації, котрі розгорталися на початку ХХ ст., із нашою сучасністю, то, звичайно, віднаходимо чимало подібних або схожих тенденцій, явищ і процесів, які нав'язують відповідні компаративні запити та порівняльні паралелі.

Протягом 1990-2000-х років сформувалася нова конфігурація викликів і проблем у сфері історичної науки. Так, з розпадом СРСР швидкоплинна криза радянського образу минувшини спричинила його повний демонтаж. Натомість гостро постало питання про конструювання національних образів і концепцій української історії. Повною мірою заявили про себе й актуальні потреби та вимоги легітимації Української держави у пострадянському просторі. Постали зовсім інші образи Української національної революції 1648-1676 рр., епохи українського Відродження ХІХ ст., Української революції 1917-1921 рр., репресій, голоду та Голодомору 20-30-х років. Поглибилися наші уявлення про часи Київської Русі та Великого князівства Литовського. Відкрилися нові можливості студювання в соціальних, еко-

колег, однодумців. Навчила майстерності використовувати академічний дискурс для апробації власних наукових спостережень і підходів.

Академія для мене – це насамперед люди, які формують академічне середовище. Низько схиляюся перед пам'яттю моїх наставників, вчених старшої генерації. Уважно слідкую за фаховим зростанням тих, хто практично одночасно зі мною торував нелегкий шлях у науку, а також своїх учнів, кожен із яких нині став яскравою творчою індивідуальністю, виявив свій неповторний фаховий потенціал. Цікавою для мене є наукова молодь, активна, амбітна, здатна працювати в нових евристичних можливостях. Переконалий – з ними Академію чекає цікаве майбутнє.

номічних, культурних, духовних військово-політичних сегментах і площинах української минуштини. З'являються численні спроби новітнього осмислення сучасного історичного часу, котрий сприймається вже не як пострадянська епоха, а як доба із зовсім іншою темпоральністю й соціокультурною конфігурацією.

Змінилися й вимоги до представників сучасного цеху істориків. Сьогодні історик має поєднувати фаховість дослідника-аналітика із доскональними методиками архівної та джерелознавчої евристики, критики й інтерпретації фактографічного матеріалу; уособлювати в одній іпостасі вченого-концептуаліста, здатного до глибоких культурологічних спостережень і широких філософських рефлексій, і талановитого популяризатора, який може представити, викласти академічний доробок в яскравому, самобутньому форматі, спроможному заінтригувати, зацікавити читачький загаль.

Подібні метаморфози докорінно змінили й інституційну мережу соціогуманітарного знання, репрезентованого сьогодні різними галузями і напрямками, широким інтеграційним контекстом.

Прикметною ознакою часу є й те, що нині Академія повертається обличчям до своєї історії, конструкт якої закладається на рівнях комунікаційних, інституційних та дослідницьких практик, в антропологічних та просопографічних вимірах академізму.

? А ЩО ОСОБИСТО ДЛЯ ВАС ОЗНАЧАЄ АКАДЕМІЯ?

На це питання важко дати однозначну та вичерпну відповідь. По суті, з Академією пов'язане все моє творче життя. Тут відбулося моє становлення як вченого. Академія стала простором реалізації моїх наукових задумів, збагатила досвідом редакторської роботи, відкрила можливості спробувати себе в адміністративній сфері. Подарувала друзів,

? ВИ НАРОДИЛИСЬ НА ПОЧАТКУ НОВОГО РОКУ – 1 СІЧНЯ. КАЖУТЬ, ЩО ЛЮДИ, НАРОДЖЕНІ В ЦЕЙ ДЕНЬ, ВИРІЗНЯЮТЬСЯ ПРИНЦИПОВІСТЮ. ЧИ ТАК ЦЕ НАСПРАВДІ? ЯКІ ЯКОСТІ ВИ НАЙБІЛЬШЕ ЦІНУЄТЕ В ЛЮДЯХ?

Принциповість справді є моєю характерною рисою. Водночас сприймаю її як свою перевагу, так і свій недолік. Вимогливо ставлюсь насамперед до себе, оточуючих, намагаюсь високо тримати творчу планку, надаю перевагу чіткості і порядку в усьому. Ціную людську відкритість, порядність, відвертість. Не поважаю тих, хто сповідує подвійні мораль та стандарти. Найгіршою людською якістю вважаю обман, тому намагаюсь бути чесним перед собою, з колегами, з будь-якою людиною, з якою зводить життя. Цих якостей, а також нових творчих злетів, реалізації найпотемніших сподівань, покращення добробуту бажаю читачам Вашого видання у Новому році! ■